

ԵՂԵՐԱԿ

ՀԵՖՔԵՐՈՎ

ՏՕՔ. Ա. ՆԱԳԳԱՇԵԱՆ

ՀԱՅ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ
ԶԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԱՅԱԾԻ ԲԱՆՏԱ

«Շատերը զոր առաջուընէ կը ճամշմայի՝ աւելի սիրեցի
եւ անոնք ոք նոր ճամշցայ՝ աւելի քարձրացան աչքիս,
քան ինչ ոք էին անունով»:

ԱՅԱԾԻ ԲԱՆՏԸ

ԶԵՐՓԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՊՈԼՍՈՅ ՄԷջ

Հայ ժամանակակից պատմութեան մէջ 1915 Ապրիլ 24-ը նշանակալից օր մը պիտի մնայ: Այդ օրն էր որ մեծ փոթորիկին առաջին որոտումները լսուեցան, եւ տրուեցաւ այն նշանը որ պարզուեցաւ, թէ կանխամըտածեալ մեծ ոճիրը մօտ էր:

Ապրիլ 24-ը ամենաստորին դաւաճանութեան մը օրն է:

Ո՞վ գիտէ թէ իքքիհատ վէ Թէրազգը Կուսակցութեան կարմիր կեղրոնին մէջ ո՞ր գիշերը տրուած էր բնաջնջումի հրէշային վճիռը:

Այդ գիշեր՝ անուշ քունէ խլուած տարուած էին Կ. Պոլսոյ հայ մտաւորականները: Անինայ եւ անխտիր հաւաքած էին մեր ժողովուրդին մտքի ներկայացուցիչները եւ ցեղին յոյսերը:

Առաւօտը մօտ էր, երբ ուժգին կերպով Բանկալթիի մեր տան փողոցի դուռը զարնուեցաւ:

«Ո՞վ գիտէ, ո՞ր խեղճ հիւանդն է», մտածեցի և աճապարանքով վար իջայ:

Դուռը բացի : Տեսայ որ մեր դրացի կոմիտաս Վարդապետի սպասաւորն էր , զոր «վարպետ» կոչելով կանչելու սովորութիւն ըրած էր կոմիտաս Վրդ . իր գոռձայնով :

«— Հայր Սուրբը առան տարան», ըսաւ «վարպետը» մելամաղձոտ ձայնով :

«— Ո՞ւր , ո՞վ», գոչեցի , անտեղեակ գիշերուան բոլոր անցուգարձերէն :

«— Ձե՛մ գիտեր , ոստիկանները տարան», ըսաւ Մըշեցի կարապետ վարպետը :

Շուարած վեր ելայ հագուելու , որպէսզի եթէ կարելի ըլլար օգնէի սիրելի վարդապետին :

Քսան վայրկեան չանցած , ուրիշ մը եկաւ բախեց դուռս եւ ըսաւ .

«— Ժագ Սայապալեանը տարին» :

Լրաբերը տակաւին դրան առջեւն էր , դուրս վաղեցի եւ երկու դուռ վար դիմաւորուեցայ Տօքթ . Ալլահ-վերտիի աղջկան կողմէ , որ գոչեց արցունքոտ աչքերով .

«— Հայրիկս տարին :

Արեւը ցաթելու վրայ էր , իսկ ես վեր վար կը վագէի , իմանալու համար թէ ի՞նչ էր պատահածը :

Եւ ահա գաղտնի ոստիկան մը տնկուեցաւ առջեւս , ձեռքը թուղթ մը բռնած :

«Գարագոլ պիտի երթանք» , ըսաւ պաղ շեշտով :

Տեսայ որ նոյն թուղթին վրայ Վարդգէսի անունն ալ դրուած էր :

Հնազանդեցայ եւ քիչ յետոյ արդէն Բանկալթիի ոստիկանութեան կեդրոնն էի :

Երեք ժամ սպասելէ ետք , կառքի մը մէջ դրուեցայ եւ երկու ոստիկաններու ընկերակցութեամբ տարուեցայ Կեդրոնական Բանտը :

Կիրակի օր մըն էր :

ՎԱՐԴԳԵՍ

Բանտէն ներս մտայ եւ երբ չուրջս նայեցայ, աշ-
քիս պարզութեաւ այնպիսի տեսարան մը՝ որ բոլորո-
վին ապշութեան մատնեց զիս :

Հոն խոնուած բազմութիւն մը կը յիշեցնէր տօնա-
կան մեծ օրուան յատուկ Մայր Եկեղեցւոյ գաւիթը :
Սակայն այդ բազմութեան մէջ կը նշմարէի այնպիսի-
ներ, որոնց ներկայութիւնը նոյնչափ տարօրինակ էր,
որչափ բողոքական պատուելիի մը մուտքը՝ պարասրա-
հէ մը ներս :

Կմբագիրներ, բանաստեղծներ, բժիշկներ, փաս-
տաբաններ, վարդապետներ, քահանաներ, վերապատ-
ուելիներ, գերասաններ, վաճառականներ, գինեպան-
ներ, պանդոկապետներ, հարուստներ, աղքատներ, Օս-
մանեան եւ Ազգային երեսփոխաններ, դեղագործներ,
մսավաճառներ եւ վերջապէս բազմաթիւ խաւերէ ու
աստիճաններէ բազկացած բազմութիւն մը, Նոյի Տա-
պամին նման ամէն տեսակէ, լցուած էր հոն :

Ամէն մարդ կը խօսէր, կը խնդար եւ շատեր կ'եր-
թային դիմաւորելու նորեկ մը :

Սակայն ի՞նչ բանի մէջ կը կայանար ինդիրը . ինչո՞ւ տեղի կ'ունենային մեծաքանակ այս ձերբակալութիւնները , ի՞նչ էր մեղի դէմ եղած ամբաստանութեան հիմը :

Մարդ չէր դիտեր : Հասկցող չկար :

Եթէ յեղափոխականները կը ձերբակալուէին , ապա ի՞նչ գործ ունէր հոն Արիստակէս Գասպարեան , ինչո՞ւ բերած էին Տէր Հայրը կամ մսավաճառ Կարապետը :

Եթէ մտաւորականները կը ձերբակալուէին , ինչո՞ւ մեզի բախուակից ըրած էին սրճեփ Յակորը կամ գինեպան Օննիկը :

Արդարեւ , մէկ կողմը նստած էր Բիւզանդ Քէշեան , մինչ անդին կը խօսակցէր Յարութիւն Շահրիկեան :

Սիամանթօ , Կավոօ , Կիկօ , Միհրդատ Հայկազն իրարու մօտ էին :

Պատուելի Քերովբէի քով կեցած էր ընկեր Յարութիւն ծիւանկիւլեան , նպարավաճառ Հայկի հետ կը կատակէր Սիլվիօ Ռիչչի , այլ անուամբ Քրիս Ֆէնէրնեան , Երլարզի պօմպայի հերոսը :

Այն օրը , մինչեւ իրիկուն , նորեկներ բերուեցան եւ մեր թիւը մութը կոխելուն հասած էր մօտ երկու հարիւր քսան հոգիի :

Հաւաքուածներու դասակարգերէն դատելով , ենթադրեցի թէ ամբողջ Պոլսոյ Հայութիւնը հոն պիտի լեցուէր , քանի որ Տոքթորներ Թորգոմեան , ձէլալ եւ Ալլահվերտի հոն էին :

Ինչո՞ւ ուրեմն միւս բժիշկները , որոնք ազգային գործերու աւելի խառնուած էին , պիտի չբերուէին :

Հայկ Խօճասարեանի , ծերունի հիւանդ Զերազի եւ ուրիշ քանի մը ազգային երեսփոխաններու դէմ եղած ամբաստանութեանց հիմերը ինչո՞ւ պիտի չտարածուէին մնացեալ 60-70 երեսփոխաններու վրայ եւս :

ԴԱՆԻԵԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Դաշնակցական, Հնչակեան թէ Ռամկավար այնքան
կարեւոր դէմքեր այս բանտին մէջ տեսնելէ յետոյ, մը-
տածեցի բնականաբար, թէ բոլոր կուսակցականները
հոս պիտի տեսնէի :

Բանտին հրապարակը արդէն լեցուած էր, եւ եթէ
այս հաշուով Պոլսոյ ամբողջ ժողովուրդը պիտի բեր-
ուէր, ապա ո՞ւր պիտի տեղաւորէին նորերը :

Մտածեցի թէ կրնայ ըլլալ որ ուրիշ տեղեր ալ պատ-
րաստուած էին ձերբակալուածներուն կամ ձերբակալ-
ուելիքներուն համար :

Սակայն ի՞նչ պիտի ըլլար գաւառներու հայութիւ-
նը : Արդեօք հո՞ն ալ այս տոամբ պիտի խաղային թուրք
դերասանները :

Իրիկունը կը մօտենար : Ամէն անգամ որ նոր հիւր մը կը բերուէր ներս, բազմութիւնը կը խուժէր դէպի մուտքը, հարցնելու, իմանալու թէ ի՞նչ կը կատարուէր դուրսը :

Սակայն ամէն նորեկ նո՛յնքան անտեղեակ էր կացութենէն, որքա՞ն մենք :

Նորեկները դրան առջեւ խուզարկուեր էին, դրամէ, թուղթէ, գրիչէ, ժամացոյցէ եւ ամէն տեսակ իրեղէններէ կը կողոպտուէին եւ արձանազրուելէ վերջ կը նետուէին ներս :

Ապշութիւնը պահ մը կը պատէր զիրենք : Սակայն շատ չանցած, անոնք կը սկսէին խօսիլ, կատակել ու խնդալ : Ո՛չ ոք տիսուր կ'երեւէր բանտին մէջ : Տեսակ մը անհողութիւն, որ յատուկ է յուսահատութեան եւ ծանր աղէտներու պարագային, իջած էր մեր վրայ : Այլեւս ընդարձացած էին մեր ուղեղն ու ջիղերը :

Ամենէն վերջը եկողներէն էր Սմբատ Բիւրատ, Քրանտէ Թանուշին հեղինակը, որ ներս մտած պահուն ընդունուեցաւ օտար երկրէ վերադարձող եղրօր մը պէս : Իրաւ ալ, Սմբատ Բիւրատ, երկար թափառելէ վերջ, ընտաննեկան օնախը գտած մէկու մը գոհունակութեամբ, շրթունքները լայն բացած կը խնդար եւ ասոր անոր ձեռքը սեղմելով կը կրկնէր .

«— Ի՞նչու ես այսչափ ո՛ւշ մնացի» :

Մութը կամաց կամաց կը կոխէր, իսկ մենք չէինք գիտեր թէ ի՞նչ պիտի ուտէինք եւ ո՛ւր պիտի պառկէինք :

Մեր ընտանիքները չէին գիտեր, թէ ո՛ւր տարուած ենք, ուստի անկողին բերել տալու ո՛չ ժամանակ եւ ո՛չ միջոց կար : Մինչեւ անգամ սնունդն ու անկողինը կարծես չէին հետաքրքրեր մեզ : Ամէնքս մտքի մէկ սեւեռում ունէինք, որ կը տանջէր մեզ .

«— Ի՞նչու բերուեցանք հոս . . .» :

Զերբակալեալներս խումբ խումբ կը վիճաբանէինք :

ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

Ոմանք կ'ըսէին թէ իրը պատանդ բերուած ենք, ու-
րիշներ կը պնդէին, թէ Տարտանէլի վրայ սկսած յար-
ձակումը կ. Պոլսոյ մէջ վտանգաւոր կը դարձնէր մեզ
յաշս թուրք կառավարութեան: Իրաւ ալ, հեռուէն ու
խորունկէն թնդանօթի ձայներ կը լսէինք, եւ չեմ յի-
շեր, թէ աւելի ուրա՞խ էինք թէ տիսուր:

Այս ամենուն ոչ ոք կրնար ուղիղ և համոզիչ պա-
տասխան մը գտնել. միայն Յ. Շահրիկեան ամենա-
յարմար եւ գոհացուցիչ արտայայտութիւնը գտած էր,
ցուցամատը երկնցնելով եւ իրեն յատուկ ժպիտով մը
խօսելով.

«Անիմաստի մէջէն իմաստ կը փնտուէք»:

Մութը լման տիրեց, իսկ մենք վանդակի մէջ
փակուած առիւծներու եւ կամ թեւահատ թռչուններու
նման ասդին անդին քալելու փորձեր կ'ընէինք: Ոմանք
ներսի տախտակներու վրայէն ձեռք անցուած անկողին-
ներով պառկելու տեղեր կը պատրաստէին:

Ժամը ութի մօտ էր, երբ դրան առջեւէն ձայն մը
պոռաց.

«— Ամէն մարդ դո՞ւրս» :

Վազեցինք, ժողուեցանք դրան առջեւ, նման այն ոչխարներուն, որոնք զայլի ոռնոցը կը լսեն :

Դրան մէջ, աղօտ լոյսի մը տակ կեցած էր Պետրին, Ոստիկանութեան Տնօրէնը, Թալէաթի աղ բազուկը, ձեռքը թուղթ մը րոնած :

Անունները կարդացուեցան մէկիկ մէկիկ, պարզ ձեւվ, ինչպէս սովոր է անուանել ոճրագործ բանտարկեալները :

«— Յակորի տղան՝ Գրիգո՛ր», կը պոռար ձայնը :

Եւ գրագէտ, փաստաբան, թժիշկ կամ երեսփոխան արտարբեր դուրս կը խուժէին :

Զոհերս գաղափար իսկ չունէինք, թէ ո՞ւր կ'երթայինք. սակայն չէ՞ որ բանտէն դուրս կ'ելլէինք, չէ՞ որ մեր ճնշիչ կեանքին վրայ փոփոխութիւն մը տեղի պիտի ունենար :

Եւ այսչափն ալ բաւարար էր ձերբակալեալի մը համար :

Պայծառ գիշեր մըն էր եւ լուսնկան կը ճառադայթէր :

Բանտին առջեւի հրապարակին վրայ, ամէնքս շարուեցանք, չորս կողմէն չրջապատուած սուխնաւոր զինուորներով :

«— Չորս չորս շարուեցէք», գոչեց ձայն մը :

Եւ դպրոցական տղոց պէս շարուեցանք :

«— Քալեցէք», դոռաց ուրիշ կտրուկ հրաման մը :

Եւ սկսանք քալել Սուլթան Ահմէտի հրապարակին դէպի Այա Սոֆիա, ուրկէ մտանք Կիւհանէի փարքը :

Թափոր մըն էր որ կը քալէր անձայն, մեքենայ մըն էր որ կը շարժէր ամբողջութեամբ :

Սակայն ի՞նչ տեսարան էր այդ : Ակնունիի քովէն կը քալէր մսավաճառ Կարապետ, զլուխը բաց, գոզնոցը գեռ վրան : Վարուժանի շարքին մէջ էր նպարավա-

ճառ Յակոբը, Զարդարեանի հետ կը քալէր «Ազատամարտ»ի մեջենավարը :

Եւ այսպէս տեսակ մը հաւասարութիւն, համերաշխութիւն ստեղծուած էր, որովհետեւ մենէ իւրաքանչիւրը մէկը միւսին սիրելին, ընկերը եւ համակիրը դարձած էր :

Կը քալէինք յառաջ :

Եւ ահա Վոսփորի կապոյտ ջուրերը երեւցան անդին :

«— Մեզ ծովը պիտի թափեն», մտածեցի, այն ծովը՝ որ շատերը կլած էր արդէն :

Այսուհանդերձ այդ ծովը խնջոյք (փիքնիք) գացողի մը չափ իսկ աղղեցութիւն չըրաւ մեր վրայ : Ստոյիկեանի մը պէս կը մօտենայինք անոր, այդ ծովուն :

Վոսփորէն անուշ հով մը կու գար միիթարելու մեզ, եւ լուսինը՝ վերէն կարծես պիտի պաշտպանէր մեզ :